

Яремчук Оксана Василівна

канд. психол. наук, доцент

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

кафедра загальної та соціальної психології

докторант Інституту соціальної та політичної психології НАПН України

ГЛОБАЛЬНІСТЬ ТА ЕТНІЧНІСТЬ ЯК СОЦІЕТАЛЬНІ МАТРИЦІ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ МІФОТВОРЧОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглянуто колективний та індивідуальний рівні прояву соціетальних матриць глобальності та етнічності, що представлені відповідно етнокультурною міфотворчістю в масовій свідомості та індивідуальним авторським міфотворенням суб'єкта.

Ключові слова: глобальність, етнічність, соціетальна матриця, етнокультурна міфотворчість, особистість, спільнота.

Сучасні тенденції планетаризації свідомості [7] актуалізують етнокультурну міфотворчість. Враховуючи той факт, що етнокультурна міфотворчість особистості як суб'єкта та спільноти як колективного суб'єкта — це процес створення суб'єктивного міфологічного простору, що корелює з визначеним типом культурно-історичного, етносоціального й екзистенціального досвіду, слід звернути увагу на те, що цей процес розгортається на базі певних соціетальних матриць (О. А. Донченко та ін.). Соціетальна матриця — це інформаційна модель досвіду етнічної спільноти, що репрезентує її культурно-історичний потенціал у вигляді архетипів як нереалізованих ще сенсів буття. Вона може впливати на всі прояви колективної та індивідуальної психіки: спілкування, діяльність, самоусвідомлення, загалом на весь універсум культури — побут, політику, економіку, релігію, право тощо [6, с. 278]. Слід зауважити, що психо-інформаційно-енергетичний простір сучасного соціуму перш за все організований соціетальними матрицями глобальності та етнічності.

Проблема. Соціетальна матриця етнічності легітимується специфічністю, унікальністю певної культури, тоді як соціетальна матриця глобальності уможливорює вихід колективного й індивідуального суб'єкта на рівень універсальних архетипів саморозвитку й життєздійснення. Звісно, мова може вестися про динамічну взаємодію зазначених тенденцій глобальності/етнічності в просторі етнокультурної міфотворчості. При чому регулятивним та інтенціональним фактором цієї взаємодії виступає власне суб'єкт етнокультурної міфотворчості, який інтуїтивно відчуває й усвідомлює «виклики» сучасності й творчо «відповідає» на них, виводячи власну спільноту на більш високий рівень самоздійснення.

Метою даної статті є з'ясування міфотворчих основ трансформації свідомості особистості та спільноти в глобалізаційну епоху.

Завдання: 1. Прослідкувати діалектику глобальності та етнічності в етнокультурній міфотворчості особистості та спільноти.

2. Проаналізувати специфіку соціетальної матриці етнічності в етнокультурній міфотворчості українців на фоні викликів глобалізації.

Процеси всесвітньої глобалізації вважаються серйозним викликом для людства. За кілька останніх десятиліть світовий соціум — досить хаотичний набір глобальних зв'язків, норм, настанов, цінностей, моделей поведінки, режимів, систем, інститутів — набуває реальних обрисів. Це змінює уявлення щодо змісту і значення етнічної картини світу, ментальності особистості і групи, процесів ідентифікації. Зважаючи на необхідність цілісного охоплення швидкоплинного світу, збільшується значущість міфологічного мислення як засобу створення нового світогляду людства (глобального суб'єкта). Сутність глобалізації — у різкому розширенні й ускладненні взаємозв'язку та взаємозалежності як людей, так і держав, що виражається перш за все в процесах формування планетарного інформаційного простору, що функціонує майже винятково на основі високих технологій [8]. За Е. Гідденсом, глобалізація являє собою інтенсифікацію процесів універсалізації та експансії [8, с. 129]. Саме завдяки глобалізації територіальність перестає бути визначальним принципом соціального і культурного життя; соціальні практики звільняються від локальних прив'язок та вільно перетинають кордони (масова культура, реклама, інтернет та ін.). За визначенням Й. Масуди, для глобалізму як основного рушія інформаційного суспільства характерні три ідеї: 1) почуття єдності людства, 2) гармонія людини і природного середовища, 3) поява глобального інформаційного простору без регіональних і національних кордонів.

Для соціально-психологічного дослідження описаних вище кардинальних зрушень необхідно, на наш погляд, спертися на такі принципи: структурно-цілісний погляд на систему взаємозв'язків людини, суспільства і природи; розуміння стану цієї системи як перманентно кризового (оскільки в межах дослідницького поля, так чи інакше, виявляється напруженість та конфлікти, вибухи і катастрофи, що характеризують теперішнє буття людства); розробка проблематики управлінського оволодіння кризовим розвитком (у протилежному випадку здатного довести людство до повного хаосу і загибелі).

У психології в цілому тема холистичності і глобальності стала центальною в аналітичному, гуманістичному, трансперсональному та психогенетичному напрямках досліджень (К.-Г. Юнг, А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл, С. Гроф, В. Уїлбер, Ч. Тойч). А. Маслоу акцентував системну цілісність світу індивіда як самоактуалізованої особистості [5], яка переживає почуття «співпричетності та єднання з іншими», що оприявнюється в глибоких міжособистісних стосунках, містичності та досвіді вищих станів. В свою чергу, С. Гроф позиціонував людину як космічну істоту, пов'язану на рівні несвідомого з людством, Всесвітом [2]. Враховуючи те, що для самоактуалізації особистості в глобалізованому світі важливими є відкритість новим ідеям, конгруентність досвіду, спонтанність, пікові переживання метацінностей, затребованою виявилась модель людської душі,

в якій визнається значущість духовного і космічного вимірів, а також можливостей для еволюції глобальної свідомості. Про це свідчить, зокрема, й акаузальний принцип синхронності, що оприявнює універсальний шар психіки — колективне несвідоме (К.-Г. Юнг). В контексті сучасного глобалізаційного процесу особистість перестає сприйматися як насамперед член етнічної спільноти, а постає громадянином світу. Цей новий статус інформаційної громади відбився, зокрема, в міфологемі «глобального села» (М. Маклюен). Під глобальним селом мається на увазі все сучасне суспільство, що відтворюється за допомогою «електричних» засобів спілкування (телебачення, радіо, кіно, телекомунікації). У глобальному селі повсякденно переплітаються і виставляються на загальний розгляд «усі часи і простори відразу» — усі світогляди, культури, способи спілкування, цінності, створені і збережені людством. Згідно інформаційної теорії, людина як вид сформувалася в принципово іншій інформаційній ситуації, ніж сучасна. Вона звикла отримувати значущу інформацію від чітко окресленої малочисельної групи: родинної чи сусідської громади, міської слободи і т. ін. Позиціонування людства як всесвітньої общини може свідчити, з одного боку, про звернення до перевірених механізмів психологічного захисту від загроз зовнішнього і внутрішнього світу: чітке розставляння пріоритетів, уніфікація поглядів, що допомагає «фільтрувати» неконтрольовані інформаційні потоки. Разом з тим, в цій міфологемі можна розгледіти глобальну соціетальну матрицю, яка орієнтує різні спільноти на культурний діалог й творчість нових цінностей й сенсів буття. Така діалектична взаємодія глобальності та етнічності — цілком закономірний процес, який, однак, може спричинити знеособлення етнокультурних спільнот, які невмотивовані на суб'єктне самоздійснення. «Лідери» глобалізації пропонують власні моделі життєздійснення, які не приживаються на ґрунті іншоментальних культур. Натомість скептично ставляться до такого варіанту глобалізації представники фрактальної психології (О. А. Донченко, Ю. Романенко та ін.). «Заміщення одних фрактальних матриць іншими принципово не змінює результату, тому безплідними виглядають спроби пошуку комплементарних гармонізуючих доповнень одних культур іншими» [6]. Одним з механізмів виходу етнокультур на новий рівень самоусвідомлення є, на наш погляд, етнокультурна міфотворчість.

Високий рівень соціетальної легітимації певних перетворень в Україні, зокрема, зрушень у бік консолідації поліетнічної й різноментальної української нації, зумовлює внутрішні поривання соціетальних суб'єктів до етнокультурної міфотворчості. Яскравим прикладом цього є світ ЗМІ, який створює певну модель реального суспільства, яка «демонструє» прототипу зони його найближчого розвитку. Очевидно, що утвердження єдиної цивілізації (глобалізованого соціуму) викликає необхідність свідомої суб'єктної підтримки досі стихійних механізмів етнокультурної міфотворчості. В їх дотеперішньому функціонуванні суб'єктна складова не мала вирішального значення, але ситуація докорінно змінилася, «культура зараз виступає як поле спілкування суб'єктів різних — минулих, сьогоденних та майбутніх — культура, як діалог і взаємопородження цих культур» [1, с. 289].

Дійсно, якщо гарантом самотності традиційних культур була перш за все інформаційна ізоляція спільнот, то сьогодні принциповим є завдання формування самотності на основі комунікативної відкритості. На наш погляд, це передбачає активне спілкування не тільки в горизонтальному зрізі (діалог між сучасними спільнотами), але й у вертикальному — тобто комунікація з минулим, різними історичними епохами (завдяки психологічній герменевтиці, психо-історичній реконструкції) і майбутнім (відповідно, шляхом вироблення життєвих завдань та цілепокладання в етнокультурній міфотворчості). Етнокультурна міфотворчість, з одного боку, поєднує в собі толерантність до самовиявлення всіх суб'єктів соціального життя, а з іншого — активну життєву позицію й вчинковість стосовно розгортання інтенцій певної психокультури.

Для того щоб прослідкувати діалектику глобальності та етнічності (в зазначеному вище розумінні) в етнокультурній міфотворчості особистості, необхідно врахувати наступне. Особистість, яка самореалізується в певній культурі, інтеріоризує сенси, пропоновані саме цією етнокультурною матрицею. Суб'єкт може дозволити собі духовно дистанціюватись від соціалізаційного впливу в культурі, і цей факт, зокрема, відбитий в ідеї конгруентності індивідуального досвіду, автентичності породження сенсу суб'єктом як автором власного життя. Якщо згадати про пікові переживання як трансцендентне відкриття індивідуалізованого сенсу буття і разом з тим універсального сенсу, то можна, мабуть, говорити про особливий суб'єкт-суб'єктний рівень спілкування творчої особистості з Абсолютом. В релігійних уявленнях певної етнокультурної спільноти (образ Бога і ставлення людини до нього) найбільш повно розкривається сутність етнічності як соціетальної матриці, що продукує відповідний етнічний антропотип. Наприклад, психологічно-імманентний образ Бога в православ'ї акцентує героїку страждань Христа, таким чином пропонуючи страждання як атрактор, в якому віддзеркалена екзекутивність слов'янської душі [6, с. 286]. Якщо розглядати суб'єкт-суб'єктні стосунки з Абсолютом як механізм самотрансценденції суб'єкта-міфотворця за межі дії соціетальної матриці етнічності, то здобути в такий спосіб індивідуальні сенси, оформлюючись у цілісність індивідуально-авторського міфу, стимулюють спільноту до саморозвитку. «Образ Бога в людині, — на думку К.-Г. Юнга, — не був знищений гріхопадінням, а був лише пошкоджений, і він може бути відновлений Божою благодаттю. Сферу дії інтеграції підказує сходження душі Христа в пекло, де його справа спасіння стосується навіть померлих. Психологічним еквівалентом тут виступає інтеграція колективного несвідомого, яка становить істотну частину процесу індивідуації» [9, с. 6]. Отже, потенційний психічний досвід спільнот, закодований у вигляді архетипів, може бути усвідомлений й задіяний завдяки етнокультурній міфотворчості суб'єкта. Таким чином, здійснюється новий виток еволюційного розвитку, позначений як традиційна етнічність — виклики глобальності — етнокультурна міфотворчість суб'єкта — новий рівень етнічності, яка формує іноваційну культуру глобалізованого соціуму. Етнокультурна міфотворчість суб'єкта постає, перш за все, в індивідуальному авторському міфі через усвідом-

лення потенціалу власної етнічності, що дає можливість спільноті творчо перевершити себе, синтезувавши мета-сенси буття людини в оновленому світі. Інтерпретація сценаріїв самоактуалізації особистості в культурі потребує духовної дистанції міфотворця від обмежень певної етнокультурної традиції, а точніше, творчої «гри з традицією», не втрачаючи зв'язку з нею. Інтегруючи ці думки, слід підкреслити, що етнокультурна міфотворчість виступає не тільки засобом самореалізації творчого потенціалу суб'єкта, але позначає напрям руху до подолання скінченності людського існування, стверджує етичні модули людської присутності у світі, об'єктивуючи духовні «форми, що народжуються в ім'я певної культури, як вираження найглибших таємниць її світовідчування» (О. Шпенглер).

З метою виявлення специфіки соціетальної матриці етнічності в етнокультурній міфотворчості українців на фоні викликів глобалізації звернемося до психо-історичної реконструкції констант їх етнічної свідомості [4].

По-перше, очевидно, і досі залишається актуальною давня культурна ламентация з приводу життя українців «на рідній, не своїй землі». Це відчуття посилюється загальною тенденцією «втрати коренів», бездомності особистості в глобалізаційному просторі. Психо-семантичні дослідження, зокрема, свідчать про те, що в сучасній українській свідомості майже втрачене розуміння хати як храму, спостерігається непов'язаність уявлень про «дім» з етнічним, і це сигналізує про некоріненість особистості або страх втрати родинного осередку — символічного місця захисту та спокою.

Етнологи та етнографи вважають територіальний фактор найважливішою підставою для формування етносу як цілісної культурної системи. Не випадково в культурі будь-якого етносу територія його розселення (земля) сакралізується та наділяється в етнічній свідомості характеристиками типу: рідна, батьківщина-ненька. Сучасне поняття «земля» в свідомості українців не втрачає ознак рідності, але в ньому розмитий компонент етнічності [4]. «Українській спільноті сьогодні вкрай необхідний близький до її природного психофракталу міф, за допомогою якого можна було б повернути людям сакральне ставлення до Батьківщини» [4, с. 276]. Полідеологічна міфологема «Берегині», ймовірно, могла б об'єднати різноманітні спільноти на території України, бо її основою є архетип цілісності, лона первісної матері, Уробороса, Самості.

По-друге, чоловіче і жіноче в українській традиції існували як рівноправні начала буття, а подекуди жіноче навіть мало вищий сакральний статус. В сучасній свідомості українців велика кількість яскраво позитивних характеристик «жіночого», «материнського» пояснюється позитивністю етнічного архетипового образу жінки. Новітня міфологія «чоловічого», «батьківського» розвивається по лінії статусного й інструментального змістового забарвлення: батько, друг, глава, хазяїн, співробітник, охоронець, годувальник, коханець, працівник [4]. Цікавою ілюстрацією цих емпіричних висновків є концепція «арійського стандарту», в якій батьківський етнотворчий фермент поєднується з материнським і утворює український етнос нової епохи. При чому материнське і батьківське начала повинні бути сумісними і для українських умов, на думку автора концепції І. Ка-

ганця, це дуальні соціотипи «Адміністратор» та «Миротворець». «Адміністратор» (чоловічий первінь) дає «Миротворцеві» (жіночому началу) порядок і рішучість, а «Миротворець» наснажує «Адміністратора» своїми етикою, інтуїцією і перспективним мисленням. Таким чином, перехід до нового етапу розвитку української нації можливий при тісному контакті і гармонійному інформаційному обміні логіко-сенсорних екстравертів та етико-інтуїтивних інтровертів. Цей контакт приводить до вивільнення творчої активності обох сторін дуальної взаємодії. Враховуючи, що сьогодні зредуковано давню слов'янську опозицію серединного (жіночого) та периферійного (чоловічого) світу, і йдуть активні процеси андрогенізації, можна припустити, що чоловіче та жіноче в зазначених вище функціях синтезуються в етнокультурній міфотворчості нашого сучасника. Однією з символічних ознак цього є жінка-берегиня, що вже не належить лише серединному хатньому світу, а сміливо виходить в чоловічий, соціально-політичний простір і виглядає там цілком природно.

По-третє, привертає увагу часто згадуваний у казках, а пізніше й у героїчному епосі, мотив зради братів-побратимів. Знаковим є те, що він притаманний тільки чоловічому варіанту поведінки. Лозова О. М. пояснює цей факт наступним чином: «побратими, наділені кожен однією гіпертрофованою здібністю, супроводжують героя до місця кульмінаційної події як помічники, на зворотному ж шляху чинять перепони й ускладнюють повернення. Явний мотив чоловічої конкуренції, дружби-неприятності може бути пояснений зіткненням монофункціональності побратимів і поліфункціональності героя. На передній план виступає інструментальна функція таких стосунків, персонажі-титани виконують прикладну функцію й використовуються героєм як речі. У психологічній трактовці тут, очевидно, ідеться про пошук героєм ефективних засобів діяльності або технік життя, тому побратими розцінюються ним як живий інструментарій або обереги» [4]. В сучасній етнічній свідомості знаходимо симптоматичні відгуки «страху зради», навіть очікування загрози від друга. Слушною, на наш погляд, є думка стосовно того, що очікування зради не може трактуватися виключно як продукт сучасного відчужено-урбанізованого життя, воно «вмонтовано» в історично складені соціальні експектації східного слов'янина [4]. Можна констатувати в сучасній українській свідомості виразну збереженість функціонального ставлення до друга, хоча переважають все-таки «людські» асоціації. Тут вбачається «глобалізаційне» сприйняття друга як партнера, помічника й союзника.

По-четверте, цікавим є символ добробуту «хліб», пов'язаний в народній свідомості з економічною незалежністю («свій хліб їсти», «заробив на хліб із маслом» і т. ін.). В сучасній українській свідомості «хліб» зберігає ознаку етнічності, яка подається в емоційно позитивному контексті затишку, задоволення, домашності та близькості. Тобто, не дивлячись на глобалізаційні тенденції: «земля як спільний дім для всіх жителів планети», хліб повинен бути все ж таки свій, зрощений власною культурною традицією. За аналогією релігія розглядається в сучасній свідомості українця як «духовний хліб» (Лозова). С. Б. Кримський наголошує, що концепт «Храм»

в українській свідомості утілюється, передовсім, у поняттях розумної душі, інтелектуальної любові, мудрості внутрішньої людини. З перетворенням українського етносу в націю концепція духовного розуму набуває спочатку рис просвітництва, а потім, вже у наш час, ідеології модернізації суспільства [3, с. 275–276].

Таким чином, у зазначених вище глибинних координатах етнічності українців, на нашу думку, виразно оприявнюється архетипний ряд міфологеми Берегині, який оформлює ідеї щодо місця людини у Всесвіті, її стосунків з Богом, історією чи долею, найважливіших завдань суспільства, базової природи людини, найефективніших засобів досягнення соціально значущих цілей. Отже, ми маємо нагоду вкотре переконаватися, що ідеологія не може бути вигадана чи нав'язана довільно, вона як інформаційно-енергетичний заряд суспільного та особистого розвитку окреслюється завдяки переживанню певного колективного досвіду. Достеменність певного комплексу ідей виявляється у тому, що вони зачіпають емоції і почуття великої кількості людей. «Натрапляючи на ознаки власної емоційної заангажованості, і особистість, і, згідно з антропним принципом, соціум ідуть шляхом розпізнавання близької для них ідеології» [6, с. 356]. У своїх джерелах вона постає як національна мрія та національне сподівання, культурно-міфологічне уявлення про націю, вона формується як регулятивний принцип організації знання і стратегій поведінки.

Висновки

Бачення ідеальної держави перш за все пов'язане з відповіддю на актуальне питання: «Як у найкращий спосіб мають взаємодіяти люди, живучи разом через спільну належність до певної території, маючи спільний історичний досвід, поділяючи спільну етнічну ідентичність або маючи кожен свою?» Ідеологічні інтеракції як проект життєтворення суспільства тісно переплетені з етнокультурною міфотворчістю. Звертаючись до слів державного гімну «Ще не вмерла України ні слава, ні воля...», можна зробити висновок, що основною стратегією української нації дотепер є виживання та збереження національної ідентичності. Відтак зміни в національну ідеологію, яка бере початок у глибинних психологічних структурах, можуть бути внесені лише тривалим існуванням за інакших історичних та соціальних умов. Але для того щоб ці умови змінилися, слід створити національний міф, національну ідею, які б позиціонували культурно-історичний потенціал української нації. При чому ця національна ідея, впливаючи на формування національного образу світу та етнічної самосвідомості українців, може бути діалектично пов'язана з ідеєю глобалізації. Міфологема Берегині є основою для створення нової конфігурації української етнічності через семантику збереження і розвитку духовності в людині. Таким чином, етнокультурна міфотворчість може стати ефективним засобом інтеграції традиційної культури в іноваційну, актуалізувати культурно-історичний потенціал спільноти, відштовхуючись від архетипових глибин традиції. При чому несвідома активність суб'єктів етнокультурної міфотворчості

пов'язана не в останню чергу з випереджальним моделюванням «викликів» долі, історії. В душі постмодерністського світогляду можна припустити, що інтенсифікація інформаційного обміну спричинить не руйнування, а саморозгортання різноманітних культур при умові виходу їх представників на суб'єктний рівень. Це може забезпечити самотутність без ізоляціонізму.

Список використаних джерел

1. Библер В. С. От наукоучения — к логике культуры : Два философских введения двадцать первый век. — М. : Изд. полит. литературы, 1991. — 413 с.
2. Гроф С. За пределами мозга. — М. : Наука, 1993. — 340 с.
3. Кримський С. Б. Архетипи української ментальності / С. Б. Кримський // Проблеми психології ментальності / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; ред М. В. Попович. — К. : Наук. думка, 2006. — С. 273–302.
4. Лозова О. М. Психосемантика етнічної свідомості. — К. : Освіта України, 2007. — 402 с.
5. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы : Пер. с англ. Г. А. Балл, А. П. Погребский. — М. : Смысл, 1999. — 424 с.
6. Основи фрактальної психології : Проект психоекологічного оновлення / за ред. О. А. Донченко. — К. : Міленіум, 2006. — 472 с.
7. Радьяр Д. Планетаризация сознания. От индивидуального к целому : Пер. с англ. — М. : REFL — book; К. : Ваклер, 1995. — 304 с.
8. Фурс В. Н. Глобализация жизненного мира в свете социальной теории (К постановке проблемы) // ОНС. 2000. № 6. С. 128–139.
9. Юнг К.-Г. Бог и бессознательное. — М. : Олимп, АСТ-ЛТД, 1998.

О. В. Яремчук

канд. психол. наук, доцент
Одесский национальный университет,
кафедра общей и социальной психологии

ГЛОБАЛЬНОСТЬ И ЭТНИЧНОСТЬ КАК СОЦИЭТАЛЬНЫЕ МАТРИЦЫ ЭТНОКУЛЬТУРНОГО МИФОТВОРЧЕСТВА ЛИЧНОСТИ

Резюме

В статье рассмотрены коллективный и индивидуальный уровни проявления социэталльных матриц глобальности и этничности, представленные соответственно этнокультурным мифотворчеством в массовом сознании и индивидуальным авторским мифотворчеством субъекта.

Ключевые слова: глобальность, этничность, социэталльная матрица, этнокультурное мифотворчество, личность, общность.

O. Yaremchuk

Candidate of Psychological science , docent
Odessa I. I. Mecnikov National University
General and Social Psychology Department

**GLOBAL AND ETHNICITY AS SOTSIETAL MATRIX OF CREATION
OF ETHNO-CULTURAL MYTHS BY PERSONALITY**

Summary

The paper considers collective and individual levels of manifestation of societal matrix of globality and ethnicity, presented by the ethno-cultural myth-making in the popular consciousness and individual copyright myth-making entity.

Key words: globality, ethnicity, societal matrix, ethno-cultural myth-making, personality and community.

Наукове видання

Odesa National University Herald

•

Вестник Одесского национального университета

•

ВІСНИК
ОДЕСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

Том 15 • Випуск 11 • 2010

Серія: Психологія

*Матеріали Другої Міжнародної науково-практичної конференції
«Культурно-історичний та соціально-психологічний потенціал
особистості в умовах трансформаційних змін у суспільстві»*

24–25 вересня 2010 року у м. Одесі.

Частина 2

Українською, російською та англійською мовами

Зав. редакцією *Т. М. Забанова*
Редактор *Н. Я. Рихтік*
Технічний редактор *М. М. Бушин*
Дизайнер обкладинки *В. І. Костецький*
Коректор *Л. М. Лейдерман*

Підписано до друку 20.12.2010. Формат 70x108/16. Папір офсетний.
Гарнітура “Шкільна”. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 15,23.
Тираж 300 прим. Вид. № 211. Зам. № 81.

Видавництво і друкарня “Астропринт”
65091, м. Одеса, вул. Разумовська, 21
Тел.: (0482) 37-07-95, 37-24-26, 33-07-17, 37-14-25
www.astroprint.odessa.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1373 від 28.05.2003 р.